

cak Şâfiî ve Hanbelî mezheplerinde, ihrama girerken "bir engel çıkması halinde ihramdan çıkma" kaydıyla niyet eden kimsenin durumu, Hz. Peygamber'in buna cevaz verdiği rivayetine dayanılarak (*Müsned*, VI, 164; Müslim, "Hac", 105-108) yukarıdaki hükümden ayrı tutulmuş, bu durumdaki ihramlının muhsar ahkâmına tâbi olmaksızın ihramdan çıkması câiz görülmüştür. Hanefî, Mâlikî ve Ca'feriyye mezhepleri ise ayrıntıdaki bazı farklılıklar dışında böyle bir niyete fikhî sonuç bağlamazlar. Ca'ferîler, düşman sebebiyle engellenmeyi (sad) hastalığın engellemesinden (ihsâr) ayrı tutarak birinci tür engel konusunda çoğunluğa, ikinci türde de Hanefîler'e yaklaşırlar.

İhsârın gerçekleştirilmesi için ihrama girilmiş, ayrıca ortaya çıkan alıkoyucu sebebin hacci veya umreyi tamamlamaya yetebilecek bir süreden önce ortadan kalkacağından da ümit kesilmiş olması gerekir. Hacda Arafat vakfesinden ve ifâza tavafından, umrede tavaftan alıkonan kimsenin muhsarsayılacağı üzerinde görüş birliği bulursa da haccin iki rûknünün sadece birinden veya diğer menâsikten alıkonmanın ihsâr sayılıp sayılmayacağı ya da hangi safhadan itibaren sayılacağı fakihler arasında tartışmalıdır. Buna göre, Arafat vakfesinden alıkonulduğu halde ifâza tavafından alıkonulmayan kimse Hanefî mezhebince muhsar sayılmaz, çünkü bu kimse umre yapıp ihramdan çıkabilir. Bu suretle kazâ umresinden kurtulmuş olduğu gibi ihsâr kurbanı kesmesi de gerekmez. Şâfiî ve Mâlikîler de umre yaparak ihramdan çıkmanın gerektiğini söylemekte ve şekil olarak Hanefîler'le aynı noktada buluşmakta iseler de onlar ihramdan çıkışın ihsâr dolayısıyla olduğunu ve kurban kesmesi gerektiğini söyleyerek sonuçta onlardan ayrılırlar. Hanbelîler ise bu durumdaki kimsenin hac niyetini feshedip umre niyetiyle umre yapacağı ve kurban kesmeden ihramdan çıkabileceği görüşündedir.

Arafat vakfesini yaptıktan sonra farz tavaftan alıkonulan kimseye gelince Hanefî, Mâlikî ve Zeydiyye mezheplerine göre bu durumdaki kimse muhsar sayılmayıp tavaf yapınca kadar ihramlı olarak beklemesi gerekir; Şâfiî mezhebine göre ise ihramdan çıkar ve hacını kazâ etmesi de gerekmez. Hanbelîler, vakfeden sonra ve şeytan taşlamadan önce alıkonan kimsenin ihramdan çıkabileceğini söylerler; ancak şeytan taşlama görevini yerine getirmişse ihramdan çıkmadan beklemesi ve engel kalktığı anda da hacını tamamlaması gerekir.

İhsârın, ihramdan çıkma ve ihsâr sebebiyle yapılamayan menâsikin kazâsı şeklinde iki fikhî sonucu vardır. İhramdan ancak hac veya umre yapılarak çıkılabilir. Fakat muhsar bundan engellendiği için fakihlerin çoğunluğuna göre ihramdan çıkma niyetiyle kurban keserek, bazı Hanefîler'le Şâfiî ve Hanbelî mezheplerine göre ise ayrıca tıraş olarak ihramdan çıkar. Ca'ferîler de hastalıktan doğan ihsârda tıraş olmayı gerekli görürler. Mâlikî mezhebine göre yalnızca ihramdan çıkma niyeti yeterli olup kurban kesmek sünnettir. Umre ya da ifrad hacci için ihrama giren bir adet, kıran hacci için niyet eden Hanefîler'e göre iki adet, cumhura göre yine bir adet ihsâr kurbanı (hedyü'l-ihsâr) keser.

Hanefîler'e, Zeydîler'e ve Ahmed b. Hanbel'den bir görüşe göre ihsâr kurbanı da diğer hedy kurbanları gibi ancak Harem bölgesinde kesilir. Hastalık sebebiyle ihsârda da Ca'ferîler'in görüşü böyledir. Muhsar, vekâlet yoluyla ve kesim zamanını da belirleyerek kurbanını gönderir veya kurbanını Harem bölgesinden satın aldırır ve kesilmesini sağlar; belirlenen kesim vakti geçtikten sonra da ihramdan çıkar. Şâfiî ve Hanbelî mezheplerine göre bu şart olmayıp ihsârın vuku bulunduğu yerde kesmek yeterli ve geçerlidir. Çünkü Resûl-i Ekrem, "Onlar, inkâr eden ve sizin Mescid-i Harâm'ı ziyaretinizi ve bekletilen kurbanların yerlerine ulaştırılmasını menedenlerdir" (el-Feth 48/25) meâlindeki âyete dayanarak kurbanını Hudeybiye'de kesmiştir. İlk görüş sahipleri ise bu konuda, "Hacci ve umreyi Allah için tam yapın. Eğer -bunlardan- alıkonursanız kolayınıza gelen kurbanı gönderin. Kurban yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin" (el-Bakara 2/196) anlamındaki âyetin açık ifadesini delil alırlar. Şâfiî ve Hanbelî mezhepleriyle Hanefî âlimi Ebû Yûsuf'tan nakledilen bir görüşe göre kurban kesemeyen kimse kurbanlığın bedeline denk kıymette yiyecek (buğday) tasadduk eder. Buna gücü yetmeyenlerin her müd veya yarım sâ' yiyecek karşılığında bir gün oruç tutması gerektiğini belirtenlerin yanı sıra buna imkân tanımayanlar ya da yiyecek tasadduk etmeyi câiz görmeyip kurban yerine on gün orucu gerekli görenler de vardır. Oruç tutulduğunda ihramdan çıkmak için oruçların tamamlanmasını beklemek gerekmez. Hanefî mezhebinde ağırlıklı görüşe, bazı Şâfiîler'e, Ca'ferîler'e ve İbn Hazm'a göre ise kurbanın yerini hiçbir bedel tutmaz ve muhsar kurban kesinceye kadar ihramlı olarak bekler. İhramdan çıkmak için tıraş

olmak Ebû Yûsuf'tan nakledilen bir rivayete, Şâfiî ve Hanbelîler'e göre şarttır. Mâlikîler'e göre sünnet, Hanefîler'e göre ise güzel bir davranıştır.

Farz olan hac veya adanmış bir hac ya da umre niyetiyle ihrama giren kimsenin muhsar olarak ihramdan çıkması halinde bu ibadetleri kazâ etmesinin gerekliliği konusunda fakihler görüş birliği içinde dir. Fakihlerin çoğunluğu, nâfile bir hac ya da umre ihramından çıkmak zorunda kalan muhsara kazâ gerekmediği görüşündedir. Çünkü Hz. Peygamber, Hudeybiye'den döndükten sonra hiçbir sahâbe umrelerini kazâ etmelerini buyurmamış, ertesi yıl yaptıkları umreye de kazâ olarak niyet etmemişlerdir. Hanefî ve Zeydiyye mezhepleri ise nâfile bile olsa bu ibadetin kazâsını gerekli görmekte ve Resûl-i Ekrem ile ashabının Hudeybiye Antlaşması'nı takip eden yıl içinde yaptıkları umrenin -umretü'l-kazâ şeklinde adlandırılmasından da anlaşıldığı gibikazâ olarak ifa edildiğini ileri sürmektedirler.

BİBLİYOGRAFYA :

Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "hşr", md.; *Müsned*, VI, 164; Müslim, "Hac", 105-108; İbn Mâce, "Menâsik", 85; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 43; Tirmizî, "Hac", 94; Nesâî, "Hac", 60, "Menâsik", 102; Şâfiî, *el-Üm*, Beyrut 1393/1973, II, 218-219; Şirâzî, *el-Mühezzebe*, I, 233-235; Serahsî, *el-Mebsût*, IV, 106-118; Kâsânî, *Bedâ'î*, II, 177-183; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, I, 287-289; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, Kahire 1388/1968, III, 326-332; İbnü'l-Murtazâ, *el-Bahrü'z-zehhâr*, San'a 1409/1988, II, 378-394; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr* (Kahire), III, 51-60; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, Beyrut 1404/1984, III, 362-371; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, II, 323; Muhammed b. Ali el-Âmilî, *Medârikü'l-ahkâm fi şerhi Şerâ'i'i'l-İslâm*, Beyrut 1411/1990, VIII, 285-311; Muhammed Hasan en-Necefi, *Cevâhirü'l-kelâm fi şerhi Şerâ'i'i'l-İslâm*, Beyrut, ts. (Dârü İhyâ'it-türâsî'l-Arabî), XX, 110-165; "İhsâr", *Mu.Fî*, IV, 5-22; "İhsâr", *Mu.Fî*, II, 196-222.

SALİM ÖĞÜT

İHSAS

(bk. DUYU).

İHSÂ'İ-ULÜM

(إحصاء العلوم)

Fârâbî'nin
(ö. 339/950)

ilimlerin tasnifine dair eseri.

Başlangıçtan beri felsefe her ilmin prensiplerini koyan, sınırlarını belirleyen tümel ve kuşatıcı bir ilim olarak kabul edildiğinden İlk ve Ortaçağ'da genellikle

filozoflar, kendi sistemlerini kurarken ilimlere genel bakışta bulunmak ve ilimlerin tasnifini yapmak durumundaydı. Fârâbî de bu geleneğe uyarak *et-Tevtî'e fi'l-mantîk*, *el-Elfâzü'l-müstâ'mele fi'l-mantîk*, *Tahşîlû's-sa'âde* ve *et-Tenbîh 'alâ sebîlî's-sa'âde* gibi eserlerinde ilimlerin birbirine oldukça yakın tasniflerinden söz etmiştir. *İhşâ'ü'l-'ulûm* ise onun yalnız ilimler tasnifini konu alan eseridir. Yazıldığı tarihten itibaren bilim ve kültür çevrelerinde büyük ilgi uyandıran, etkisi Doğu'da olduğu kadar Batı'da da yüzyıllar boyu devam eden bu eserde Fârâbî kendi yaşadığı dönemde eğitim ve araştırmaya konu olan ilimleri beş ana başlık (fasıl) altında toplayıp değerlendirmiştir.

Eserin ilk faslı dil ilmine ve buna bağlı olarak lugat, sarf, nahiv, yazı, okuma ve şiire ayrılmıştır. Bu kısımda öncelikle bütün dillerde ortak olan genel kurallar hakkında bilgi verilir ve dilin yapı taşları mahiyetindeki tek ve birleşik lafızların önemi belirtilir. İkinci fasıl mantıkla ilgilidir. Fârâbî mantık ilmini zorunlu kılan sebepleri, mantığın faydalarını, ilmî araştırmalarda bir yöntem olarak kullanılmasının gerekli olduğunu anlattıktan sonra mantığın konusu, bölümleri, eğitim ve öğretimdeki önemi üzerinde durur. Ayrıca dil ve mantık arasındaki yakın ilişkiye dikkat çeker. Üçüncü fasıl matematik ilimleri hakkındadır. Bu kapsamda aritmetik, geometri, optik, astronomi, müzik, mekanik ve kaldıraçlar söz konusu edilmiştir. Dördüncü fasıl fizik ve metafiziğe ayrılmıştır. Filozof, fiziğin konusunu teşkil eden cisimleri önce sinâî ve tabii olmak üzere iki kısma ayırarak inceler. Aristo'nun tabiat ilimleri alanına giren sekiz eseri kendisinden sonra Yeniçağ'a kadar bu konuda başlıca örnek kabul edildiğinden Fârâbî de aynı geleneğe bağlı kalarak söz konusu sekiz kitabı tabiat ilimlerinin bölümleri olarak zikreder. Metafiziği "el-il-mü'l-ilâhî" adıyla verirken temel aldığı örnek yine Aristo'nun *Metafizika*sıdır. Felsefenin bu temel disiplinini önce varlığın varlık olarak yorumunu konu alması, diğer bütün teorik ilimlerin ilkelerini vermesi ve son olarak da cisimle ilişkisi bulunmayan mânevî varlıklar alanını araştıran bir ilim olması bakımından üçe ayrılarak değerlendirir. Beşinci fasılda medenî ilimlerle fıkıh ve kelâm ilimlerini bir başlık altında tanıtır. Filozofun "medenî ilim"den kastı ahlâk ve siyasettir. Fârâbî, burada fıkıh ve kelâmî da pratik ilimlerden saymakla kendisinden önce ve sonra bu konuda yazan müelliflerden farklı bir

anlayış ortaya koymuştur. Zira ona göre kelâm, sadece inanç konusunda doğru ve kesin bilgi elde etmeyi değil aynı zamanda o bilgiyi hayata geçirmeyi de amaçlar. Bazı kütüphane kataloglarında müstakil bir kitap olarak yer alan bu faslı Muhsin Mehdî *Kitâbü'l-Mille* ile birlikte yayımlamıştır (Beyrut 1967, s. 69-76).

İhşâ'ü'l-'ulûm, X. yüzyıl İslâm toplumunda eğitim ve araştırmaya konu olan ilimler hakkında derli toplu bilgi vermek, her ilmin mahiyeti, muhtevası ve faydasına dair okuyucuyu aydınlatmak amacıyla kaleme alınmış bir el kitabı niteliğini taşımaktadır. Eserin, ayrıntıda bazı farklar bulunmakla birlikte bu konuda çalışma yapan sonraki müellifler için başlıca ilham kaynağı olduğu genellikle kabul edilmektedir. Meselâ İhvân-ı Safâ'nın *Resâ'il*'i, Hârizmî'nin *Mefâtîhu'l-'ulûm*'u, İbn Sî-nâ'nın *Aksâmü'l-'ulûm*'i, 'akliyye'si, Fahreddin er-Râzî'nin *Câmî'u'l-'ulûm*'u, İbnü'l-Ekfânî'nin *İrşâdü'l-kâşid ilâ es-ne'l-makâşid*'i ile İbn Haldûn'un *Mukaddime*'sindeki ilimler tasnifi, Taşköprizâde'nin *Miftâhu's-sa'âde*'si, Kâtib Çelebi'nin *Keşfü'z-zunûn*'u ve nihayet Sıddîk Hasan Han'ın *Ebcedü'l-'ulûm*'u bunların en tanınmışlarıdır.

İhşâ'ü'l-'ulûm'un erken dönemde Latince ve İbrânic'e çevrildiği bilinmektedir. Eserin üç ayrı tercümesi gerçekleştirilmiş, ilki Dominicus Gundissalinus, ikincisi Gerard de Cremona, üçüncü tercüme de Avendauth'a mal edilerek yayımlanmıştır. Bunlardan Gundissalinus, *De Divisione philosophiae* (felsefenin taksimi) adlı eserinde *İhşâ'ü'l-'ulûm*'dan büyük ölçüde alıntılar yapmıştır. Araştırmacı L. Baur, Moris de Wolf ve P. Maurice Bouyges, yazdıkları makalelerle anılan eserin Latin müellifleri üzerindeki etkisini göstermişlerdir. Farmer'a göre XII. yüzyılın sonlarına doğru Gerard'ın Öğrencisi olan Morlaylı Daniel bu eseri İngiltere'ye götürmüştür. *İhşâ'ü'l-'ulûm*'un tenkitli metnini yayımlayan Osman Emîn bu konuda yaptığı bir araştırmayı eserin baş tarafında neşretmiştir (*İhşâ'ü'l-'ulûm*, neşredenin girişi, s. 18-23).

Eserin Latince tercümesi 1638'de Paris'te yayımlanmıştır. Muhammed Rızâ eş-Şebîbî, Necef nüshasını esas alarak Sayda'da çıkan *el-'İrîân* dergisinde Arapça neşrini gerçekleştirmiş (1921, IV, 11-20, 130-143, 241-257), daha sonra Osman Emîn yine tek nüshaya dayanarak yeni bir neşrini yapmış (Kahire 1350/1931) aynı yıllarda González Palencia da eserin iki ayrı Latince tercümesiyle Arapça metnini

ve İspanyolca'ya yaptığı tercümeyi birlikte yayımlamıştır (*Catálogo de las ciencias de Alfarabi*, Madrid 1932). Üçü de az çok kusurlu olan bu neşirlerin ardından Osman Emîn, ilk defa eserin altı nüshasını karşılaştırmak suretiyle ilmî neşrini gerçekleştirmiş (Kahire 1949), Ahmet Ateş de bu metni esas alarak eseri *İlimlerin Sayımı* adıyla Türkçe'ye tercüme etmiştir (Ankara 1955). *İhşâ'ü'l-'ulûm*'u Eilhard Wiedemann Almanca'ya ("Üeber al-Fârâbî's Aufzählung der Wissenschaften [De Scientiis]", *Sitzungsberichte der Physikalischmedizinischen Sozietat in Erlangen*, XXXIX [Erlangen 1907], s. 74-101), Maurice Bouyges Fransızca'ya ("Notes sur les philosophes arabes connus des latins au moyen âge [sur le De Scientiis d'Alfarabi]", *Mélanges de l'Université de Saint-Joseph*, IX/2 [Beyrut 1924], s. 49-70), Fevzî M. Neccâr İngilizce'ye ("The Enumeration of the Sciences", [ed. Ralph Lerner – Muhsin Mahdi, *Medieval Political Philosophy* içinde], Canada 1963, s. 22-30), Manuel A. Alonso İspanyolca'ya ("De Scientiis", *Al-Andalus*, XII [Madrid 1947], s. 299-338) çevirmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Fârâbî, *İhşâ'ü'l-'ulûm* (nşr. Osman M. Emîn), Kahire 1949, neşredenin girişi, s. 18-30; a.e.: *İlimlerin Sayımı* (trc. Ahmet Ateş), Ankara 1955; Sâid el-Endelûsî, *Tabakâtü'l-ümem* (nşr. L. Seyho), Beyrut 1912, s. 53; İbrâhim Medkûr, *Eşerü'l-'Arab ve'l-'İslâm fi'n-nehdati'l-Evrûbiyye*, Kahire 1970, s. 166-169; Hüsâm el-Âlûsî, "Taḳ-sîmü'l-'ulûm ve mekânâtü'l-felsefeti minhâ", *Mecelletü'l-üstâz*, XV, Bağdad 1967-68, s. 521; Sabîh Sâdık, "el-Fârâbî ve eşeruhü fi'l-fikri'l-Evrûbî", *el-Mevrid*, IV/3, Bağdad 1395/1975, s. 109-138.

MAHMUT KAYA

İHŞİD

(الإحشيد)

Soğd ve Fergana emîrleriyle
İhşîdî hükümdarlarına verilen
bir unvan.

Kelimenin Eski Farsça'da "parlak, zeki" anlamına gelen *hşeyte* (خشینه) veya "hükümdar, emîr" mânasındaki *hşâyesiyeden* (خشاينيه; orta dönem ve modern Farsça'da şah) türediğine dair görüşlerin yanında (*EP* [İng.], III, 1060) Türkçe ak kelimesiyle Farsça "güneş" anlamına gelen *şidin* birleşmesinden oluştuğu görüşü de vardır (Poole, s. 79). İhşîd Arapça "meli-kü'l-mülûk" ifadesinin karşılığıdır. Soğd ve Fergana hükümdarlarının İslâm öncesi dönemden beri kullandıkları bu unvan daha sonra İhşîdî hükümdarlarına verilmiştir.